

УДК 378.11.31:378.244:001.891

**КЕРІВНИЦТВО НАУКОВОЮ РОБОТОЮ МАГІСТРІВ
ТА АСПРАНТІВ ЯК НАПРЯМ
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
(ГНОСТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ)**

Ольга Горчакова

*Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, 65026 Одеса, Україна*

Розглянуто сутність науково-педагогічної діяльності та наукового керівництва як її напрямку. Описано мету, завдання та структуру діяльності наукового керівника. Головну увагу зосереджено на визначенні гностичного компоненту діяльності наукового керівника.

Ключові слова: науково-педагогічна діяльність, наукове керівництво.

Сьогодні дуже гостро постає питання якості наукової роботи, відповідальності науковців й наукових керівників, опонентів, експертів з оцінювання наукових робіт, членів спеціалізованих вчених рад за якість такої роботи. Це закономірно, тому що в той час, коли від рівня наукових досягнень значною мірою залежить рівень розвитку країни, неякісні наукові розробки можуть на роки затримувати цей розвиток, конкурентоспроможність країни.

Підготовка до наукової діяльності згідно із Законом України “Про вищу освіту” починається під час навчання студентів у вищому навчальному закладі. Однак треба визначити суперечність, яка сьогодні наявна. З одного боку, є необхідність підвищувати якість наукових робіт та відповідальність тих, хто їх виконує (головний виконавець та його науковий керівник). З іншого, виявляється теоретична невизначеність сутності, особливостей роботи наукового керівника, неузгодженість цілей наукового керівництва, незнання того, яким чином можна навчити молодих викладачів бути компетентними науковими керівниками.

У сучасних наукових дослідженнях з проблем педагогіки і психології вищої школи (С. Вітвицька, М. Євтух, А. Алексюк, А. Глузман, С. Смірнов, П. Підкасистий, Ю. Фокін та ін.) аналізують проблеми викладання у вищому навчальному закладі, розкривають специфіку професійної діяльності викладача. Останнім часом з’являються дослідження, присвячені проблемі психолого-педагогічної підготовки викладача вищої школи (О. Гура). Проте, на жаль, наукове керівництво як важливий напрямок науково-педагогічної

діяльності не знайшло сьогодні глибокого педагогічного обґрунтування в науковій літературі.

Ми ставили за мету розкрити сутність наукового керівництва як напряму науково-педагогічної діяльності та визначити гностичний компонент діяльності наукового керівника.

Аналіз сутності наукового керівництва пояснемо з розгляду родового поняття – науково-педагогічна діяльність, яке сьогодні теж недостатньо визначене в науково-педагогічній літературі.

Науково-педагогічну діяльність здійснюють науково-педагогічні працівники – вчені, які за основним місцем роботи займаються професійно педагогічною і науковою або науково-технічною діяльністю у ВНЗ та закладах післядипломної освіти III-IV рівнів акредитації [1]. Частіше в науковій літературі використовують поняття “діяльність викладача вищої школи”, “професійна діяльність педагога вищої школи” та інші, які, на наш погляд, не відображають повністю сутності тієї діяльності, яку здійснює вчений, навчаючи студентів основам наукової творчості в процесі професійного становлення особистості під час навчання у ВНЗ.

Зважаючи на те, що головною метою вищої освіти є підготовка фахівців на основі глибоких наукових знань, наука є основним змістом освіти у вищій школі, у професійній компетентності фахівців наукове знання посідає провідне місце, можна визначити науково-педагогічну діяльність як особливий вид педагогічної діяльності, спрямований на передачу наступним поколінням наукових знань, методів наукового дослідження, дослідницької культури.

Відповідно до такого розуміння науково-педагогічної діяльності зазначимо, що сферою такої діяльності є не тільки ВНЗ, а й аспірантура і докторантура, наукові установи, в яких відбувається наукове керівництво. Отже, поняття “науково-педагогічна діяльність” ширше, ніж “професійна діяльність педагога вищої школи” та ін.

У ВНЗ наукові знання здобувають студенти під час лекційних та семінарських занять, виконання системи завдань для самостійної роботи, розроблених викладачем, написання курсових та кваліфікаційних робіт та інших видів навчальної діяльності. Опанування методами наукового дослідження відбувається у процесі вивчення курсу “Основи наукових знань”, курсів, присвячених методології конкретних наук, виконання студентами самостійних наукових робіт, практичної експериментальної роботи. Дослідницька культура студентів формується під час наукової діяльності та спілкування з ученими-викладачами.

Науково-педагогічна діяльність за формою своєї організації може бути як груповою, так й індивідуальною. Під час групової науково-педагогічної діяльності викладач працює з колективом студентів (лекції, семінарські та

практичні заняття). Індивідуальна науково-педагогічна діяльність передбачає керівництво індивідуальною самостійною роботою студентів, яка здійснюється в таких основних формах: курсові проекти (роботи), дипломні (кваліфікаційні) проекти (роботи).

Сутність керівництва науковою роботою полягає в тому, що це індивідуальна форма науково-педагогічної діяльності, спрямована безпосередньо на формування у студентів (аспірантів) практичних умінь та навичок виконання наукового дослідження.

Таке бачення наукового керівництва дає змогу виділити його мету: формування у студентів (аспірантів) умінь та навичок проектування, підготовки, здійснення, оформлення та презентації результатів наукового дослідження.

Завдання реалізуються в обов'язках наукового керівника:

- надавати допомогу під час вибору теми дослідження, розробки плану наукової роботи; добору літератури, методології та методів дослідження та ін.;
- аналізувати зміст роботи, висновки й результати дослідження;
- визначати поетапні терміни виконання роботи;
- контролювати виконання дипломних та курсових робіт;
- доповідати на засіданні кафедри про виконання та завершення роботи;
- написати відгук на роботу.

Визначаючи структуру діяльності наукового керівника, ми спиралися на розроблену та широко поширену в науково-педагогічних дослідженнях структуру педагогічної діяльності, розроблену Н. В. Кузьміною та уточнену для викладача вищої школи З. Ф. Есаревою [2].

У структурі діяльності наукового керівника розглядаємо такі компоненти: гностичний, проектувальний, конструктивний, організаційний, комунікативний.

Гностичний компонент діяльності наукового керівника пов'язаний з аналізом керівником цілей наукової роботи студентів та засобів їх досягнення, становища об'єкта та суб'єкта своєї діяльності (стан дослідження, студента чи аспіранта, самого себе) на різних етапах наукової роботи, знання психологічних особливостей студентів та керівників, наукового спілкування тощо, умінням виявляти нові знання про свою діяльність, професійний саморозвиток як керівника науковою роботою студентів та аспірантів.

Проектувальний компонент науково-педагогічної діяльності охоплює дії з перспективного планування навчальної та наукової діяльності своєї та студентів. Особливістю проектувальної діяльності наукового керівника є її суспільний, колективний характер. Це пов'язано з необхідністю брати до

уваги суспільний характер проблематики наукових досліджень (необхідність брати до уваги актуальність дослідження для розвитку науки, природи і суспільства, інтереси наукового керівника та дослідника-студента (аспіранта); самовизначення наукового керівника в загальному з іншими дослідниками (студентами, аспірантами, колегами) у предметно-професійному полі; одержання суспільно-значимого результату (результати наукової роботи учнів мають бути визнаними).

Конструктивний компонент діяльності наукового керівника охоплює вміння вибирати види робіт, які сприяють формуванню навичок наукової діяльності, визначати пріоритети в науковій діяльності, передбачати самостійну діяльність студентів на заняттях, яка спрямована на формування їхньої дослідницької культури.

Організаційний компонент діяльності наукового керівника охоплює дії з реалізації педагогічного задуму. Це конкретна організація взаємодії наукового керівника зі студентом (аспірантом) на підставі певних принципів, правил та приписів, яким діяльність наукового керівника має відповідати.

Комунікативний компонент діяльності наукового керівника визначається особливістю стосунків, які складаються між студентом чи аспірантом та керівником під час виконання роботи.

Розглянемо гностичний компонент у структурі діяльності наукового керівника.

Для того, щоб певним чином здійснювати трансляцію наукових знань, методів наукового дослідження та дослідницької культури, педагог має обмірковувати хід та результати своєї діяльності, шляхи підвищення її продуктивності.

Гностична діяльність наукового керівника реалізується в напрямі аналізу, вивчення, діагностики наукового розвитку учнів у процесі проведення ним наукової роботи, наукової діяльності (учнів та своєї), шляхом виявлення показників, критеріїв системи та їх виявлення, вивчення, прогнозування.

Гностична діяльність наукового керівника спрямована передусім на аналіз наукового дослідження студента (аспіранта). Під час такої діяльності науковий керівник здійснює такий аналіз:

- цілей наукової роботи студента (аспіранта), їхньої актуальності, перспективності, посильності для вирішення;
- змісту наукової інформації, яку використовують у дослідженні (повнота, системність, логіка);
- методів та технологій проведення наукового дослідження, їх відповідність нормам, завданням дослідження;

- процесу проведення дослідження (продуктивність, відповідність процедур нормам та завданням дослідження, “чистота” експериментальної роботи, самостійність та ін.);
- результатів наукової роботи (новизна, теоретична та практична значущість, відповідність оформлення результатів наукової роботи чинним вимогам).

Не менш важливим є те, що гностична діяльність наукового керівника спрямована на особистість та діяльність учня – студента (аспіранта), що передбачає:

- аналіз рис студента (аспіранта) як науковця, що розвивається, та прогнозування подальшого його розвитку, створення програми такого розвитку;
- вивчення особистості студента (аспіранта), виявлення провідних рис його особистості для визначення видів науково-дослідної діяльності – загальних та індивідуальних засобів діяльності студента (аспіранта);
- виявлення та аналіз проблем у діяльності студента (аспіранта);
- визначення оптимальних форм самореалізації студента (аспіранта) в процесі наукової діяльності.

Гностична діяльність наукового керівника передбачає:

- аналіз процесу навчання наукової діяльності (продуктивність засобів, методів наукового керівництва);
- вивчення викладачем своєї діяльності й особистісних професійно значущих рис з метою удосконалювання майстерності педагогічного керівництва науковою роботою;
- аналіз своєї професійної діяльності для поповнення знань і можливості використання свого професійного досвіду під час створення та впровадження інновацій.

Гностична діяльність реалізує головну мету педагогічної діяльності – розвиток особистості майбутнього фахівця. Вона має дві взаємопов’язані частини: діагностування та прогнозування. Діагностування проводять для того, щоб одержані результати використовувати в прогнозуванні діяльності шляхом формулювання цілей та завдань унаслідок отримання педагогічної інформації. Прогнозування як імовірне судження про стан, якості, форми педагогічної системи та її елементів у майбутньому, здебільшого з кількісними та якісними оцінками, неможливе без вихідних даних [3, с. 22].

Продуктивність гностичної діяльності викладача-наукового керівника визначається наявністю в нього певних гностичних якостей, опануванням системою педагогічної інформації та способами діагностики.

Гностичні властивості викладача – це сукупність індивідуально-психологічних особливостей особистості, що дають змогу керувати

педагогічною системою шляхом пізнання психіки студента (аспіранта), вивчення та відбору для педагогічного процесу методів, форм, засобів, технологій, а також вивчення викладачем своєї діяльності та особистості з метою професійного удосконалення [4].

Л. А. Чепляєва, яка досліджувала проблему формування гностичної професійної діяльності вчителя, виокремила в структурній моделі гностичних властивостей педагога певні уміння, які ми конкретизували, зважаючи на завдання нашого дослідження, до діяльності наукового керівника. До гностичних умінь наукового керівника ми відносимо такі уміння:

- вивчати особистісні та індивідуальні риси студентів (аспірантів), визначати провідні підструктури, найбільш здатні до педагогічного впливу;
- створювати загальні та окремі діагностико-прогностичні технології, технології індивідуалізації та диференціації навчання;
- виявляти особливості наукової діяльності студента (аспіранта) та на цій основі цілеспрямовано керувати нею;
- проектувати способи та методи наукового керівництва, їх систему відповідно до даних діагностування студентів;
- передбачати можливі дидактичні утруднення студентів з опанування науковою інформацією та способами наукової діяльності;
- вибирати оптимальні форми, прийоми, способи засвоєння та розвитку дослідних умінь та навичок на всіх етапах виконання наукової роботи студентом (аспірантом);
- формувати стійкий інтерес до науково-дослідної діяльності на основі спрямованості особистості студента (аспіранта);
- удосконалювати свою систему професійних рис, аналізувати свій розвиток як наукового керівника;
- вивчати педагогічний досвід інших педагогів та адаптувати його до свого стилю діяльності;
- аналізувати результати діяльності, свої успіхи та невдачі.

З метою вивчення продуктивної діяльності наукового керівника ми проводили пошуковий експеримент. У процесі пошуково-експериментальної роботи опитали 98 викладачів вищих навчальних закладів м. Одеси та інших міст України. Виявили, що більшість опитаних викладачів (68%) саме в такому напрямі роботи (керівництво науковою роботою магістрів та аспірантів) вбачає сенс своєї науково-педагогічної діяльності.

Із всіх видів робіт саме керівництво науковою роботою студентів та аспірантів викликає найбільше задоволення викладачів, тому що нерегламентоване й сприяє творчому розвитку, дає змогу більше зрозуміти студентів, сприяє науковому розвитку викладача, дає можливість створити свою, хай невелику, “наукову школу”.

Окрім позитивної оцінки діяльності з наукового керівництва роботою студентів та аспірантів, деякі викладачі зазначали й негативні риси цієї діяльності. Це передусім великі часові затрати на індивідуальну наукову роботу зі студентами. Крім того, мотивація наукової діяльності студентів та аспірантів не завжди спрямована на здобуття наукової істини та розвиток знання, дуже часто переважають прагматичні цілі.

Для аналізу гностичного компонента діяльності наукового керівника ми розробили анкети як для магістрів (аспірантів), так і для наукових керівників. На запитання про те, чи бере до уваги науковий керівник їхні особливості, здібності та інтереси в галузі наукового пошуку позитивно відповіли 48% опитуваних; 23% не змогли дати точної відповіді. Інші відповіли, що не відчують інтересу наукового керівника до своєї особистості, оскільки з науковим керівником їх пов'язують формальні, адміністративні взаємини.

Більш розвинутим виявився напрям гностичної діяльності наукового керівника, пов'язаний з аналізом наукової роботи магістра (аспіранта). Значна більшість опитуваних відповіла, що науковий керівник надавав допомогу під час вибору теми дослідження, визначення мети та завдань, обговорення плану, аналізував зміст роботи, висновки й результати дослідження, методи і технології. Науковий керівник контролював процес виконання дослідження (продуктивність, відповідність процедур нормам і завданням дослідження, "чистота" експериментальної роботи, самостійність та ін.).

З метою підготовки магістрів та аспірантів до науково-педагогічної діяльності ми запровадили в курс "Основи педагогіки вищої школи" лекцію та семінарське заняття "Наукове керівництво як напрям науково-педагогічної діяльності".

На лекції розглядали такі питання: цілі, завдання, сутність і структура діяльності наукового керівника; зміст роботи наукового керівника; психологічні основи та етичні засади роботи наукового керівника. У результаті вивчення теоретичного матеріалу студенти ознайомились з цілями та завданнями діяльності наукового керівника в процесі наукового розвитку магістра (аспіранта), сенсом наукового керівництва як напрямом науково-педагогічної діяльності, осмислили сутність головних напрямків роботи наукового керівника. Дуже цікавим та корисним виявився для магістрів (аспірантів) матеріал про психологічні особливості розвитку вченого, типологію вчених, стилі наукового спілкування та керівництва, можливості трансляції "особистісного знання" вченого, його вплив на формування особистості учня-майбутнього вченого. Ознайомлення та обговорення з магістрами (аспірантами) етичних засад діяльності наукового керівника сприяло формуванню в них ціннісного ставлення до етичних норм наукового

дослідження та спілкування, розширило знання про етикетні норми, пов'язані з презентацією результатів наукових досліджень (на конференціях, у публікаціях, під час публічного її захисту).

Семинарське заняття передбачало як обговорення теоретичного матеріалу, так і практичні завдання, які спрямовані на розвиток розуміння студентами певних аспектів діяльності наукового керівника.

Наведемо план розробленого нами семінарського заняття.

Мета: сформулювати у магістрів (аспірантів) частину професійної компетентності викладача ВНЗ, пов'язану з виконанням обов'язків наукового керівника.

Хід заняття:

I. Обговорення теоретичних питань:

1. Зміст діяльності наукового керівника.
2. Вимоги до особистості наукового керівника.
3. Взаємодія наукового керівника і студента (аспіранта) в процесі наукового дослідження.

II. Анкетування "Науковий керівник очима студента". Аналіз та обговорення результатів анкети.

III. Робота в групах. Визначення компетентності наукового керівника, критеріїв його продуктивної діяльності.

IV. Аналіз ситуацій "Якщо учень перевершує майстра?", "Учень чи слуга?", "Чи відповідає учень за помилки вчителя?" та ін.

Аналіз результатів проведених семінарських занять з теми "Наукове керівництво як напрям науково-педагогічної діяльності" виявив, що у студентів були поглиблені системні знання щодо змісту діяльності та функціональних обов'язків наукового керівника, вони розширили уявлення щодо професійної компетентності наукового керівника, навчилися аналізувати його діяльність, оцінювати роль взаємодії наукового керівника і студента (аспіранта) в продуктивності їхньої наукової діяльності.

Отже, можна зробити висновок про те, що продуктивність гностичного компонента наукового керівництва визначається здатністю та бажанням наукового керівника аналізувати особистісні характеристики магістра (аспіранта) та його діяльності, хід та зміст наукової роботи та особливості своєї діяльності й особистості. Експериментальна робота виявила зв'язок між стилем наукового керівництва та розвитком гностичного компонента в діяльності наукового керівника.

Подальший напрямок нашого дослідження полягає у вивченні інших компонентів діяльності наукового керівника.

2. *Есарева З. Ф.* Особенности деятельности преподавателя высшей школы. Л., 1974.
3. *Морева Н. А.* Основы педагогического мастерства. М., 2006.
4. *Чепляева* Формирование гностической профессиональной деятельности учителя. М., 1997.

ADVISING RESEARCH ACTIVITIES OF MASTERS AND POST-GRADUATE STUDENTS IN PEDAGOGICAL FRAMEWORK (GNOSTIC COMPONENT)

Ol'ha Horchakova

*I. Mechnikov National University of Odessa
Dvoriants'ka Str., 2, UA – 65026 Odessa, Ukraine*

The author of the article examines the essence of pedagogic and research activities, and defines research advising as its constituent part. She presents the core goals, tasks and structure of scientific advising and emphasises the importance of gnostic component in scientific advisor's activity.

Key words: scientific advising, scientific research and pedagogic activities.

РУКОВОДСТВО НАУЧНОЙ РАБОТОЙ МАГИСТРОВ И АСПИРАНТОВ КАК НАПРАВЛЕНИЕ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (ГНОСТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ)

Ольга Горчакова

*Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова
ул. Дворянская, 2, 65026 Одесса, Украина*

Рассмотрена сущность научно-педагогической деятельности и научного руководства как ее направления. Описана цель, задания и структура деятельности научного руководителя. Главное внимание сосредоточено на определении гностического компонента деятельности научного руководителя.

Ключевые слова: научно-педагогическая деятельность, научное руководство.

Стаття надійшла до редколегії 20.05.2008
Прийнята до друку 09.10.2008